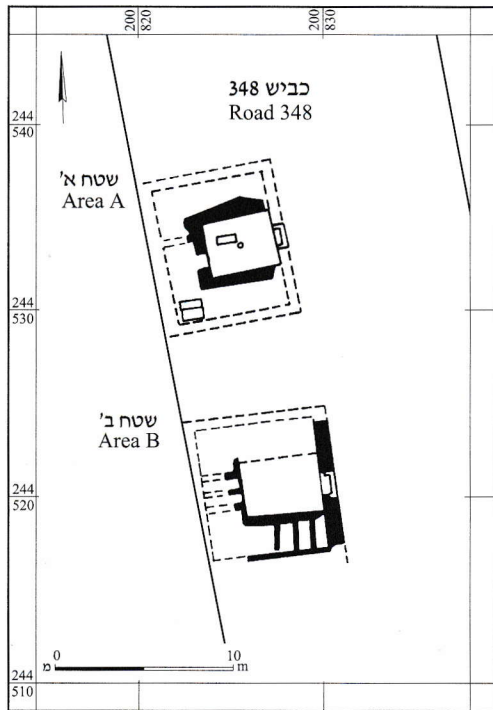

שני מאוזוליאיה בגבול בית הקברות של טבריה מן התקופה הרומית

יוסף סטפנסקי

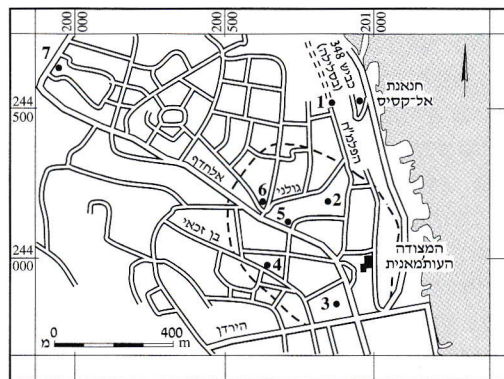
הקדומה. בעבודות הפיתוח שנעשו לאורך רח' הפלמ"ח ולאורך תוואי כביש 348, מדרום ומצפון למאוזוליאיה, לא נתגלו קברים נוספים. שני המאוזוליאיה, המרוחקים כ-5 מ' זה מזה, דומים במידותיהם וכנראה גם בתוכניהם (תוכנית 1): חדר מרכזי המוקף משלושה עברים בתאי קבורה. מבנים אלה נבנו מאבני גזית מבולת שהונחו על גבי משטח סלע מפולס. חזיתות המבנים פונות מזרחה, אל הכנרת. המאוזוליאום הצפוני (שטח א') הרוס ברובו ובעיקר השתמרה בו הרצפה של החדר המרכזי. מן המאוזוליאום הדרומי (שטח ב') השתמרו רובו של נדבך היסוד של קיר החזית, תאי קבורה וחלקים מן הקיר התוחם החיצוני, בעוד שרצפת החדר המרכזי לא השתמרה כלל. חלקן המערבי של כל אחד מהמבנים מכוסה במילויי עפר ובבנייה בת-זמננו, ולפיכך לא נחשף.

תוכנית 1. המאוזוליאיה בכביש 348, טבריה.

לאחר שנתגלו אבני גזית מבולת בעת סלילת כביש 348, בכניסה הצפונית לטבריה (נ"צ 20082/24453, בקצהו הצפוני של רח' הפלמ"ח), נערכה במקום חפירת הצלה בחודשים אוגוסט-ספטמבר 1996 (איור 1: אתר 1). שטח החפירה (6 × 20 מ') נמצא כ-150 מ' ממערב לחוף הכנרת, במפלס הגבוה ממנו בכ-40 מ' (170 מ' מתחת לפני הים). זהו מדרון בזלת תלול בגבולו הצפוני של בית הקברות היהודי מתקופות המשנה והתלמוד. במהלך החפירה נחשפו שרידים של שני מבני קבורה מפוארים — מאוזוליאיה — הסמוכים זה לזה.¹

במדרון שמתחת לאתר, באזור המכונה במפות הישנות 'הנאנת אל-קסיס',² ניכרים שרידי קירות ובריכת מים מטויחת (7.5 × 0.4 מ') שלא נחפרו. על פני השטח פזורים חרסים מן התקופות הרומית המאוחרת, הביזאנטית, האסלאמית הקדומה, הממלוכית והעות'מאנית. מהות שרידים אלה לא הובררה, אך דומה שהם מאוחרים למאוזוליאיה. מדרום למאוזוליאיה וממערב להם נחפרו בעבר שרידים של מבני קבורה (איור 1: 2-7) וקברים שיוחסו לבית הקברות של יהודי טבריה מן התקופות הרומית, הביזאנטית והאסלאמית

גבול משוער של אזור הקבורה הצפופה
Estimated boundary of the dense burial area

איור 1. אתרי מאוזוליאיה בטבריה — מפת איתור: (1) כביש 348; (2) רחוב גולני; (3) רסקו (כיכר העצמאות); (4) חלקת הרמב"ם; (5) רחוב אלחדף; (6) חברת חשמל; (7) יד שטרית.

איור 2. המאוזוליאום הדרומי, מראה כללי מצפון.

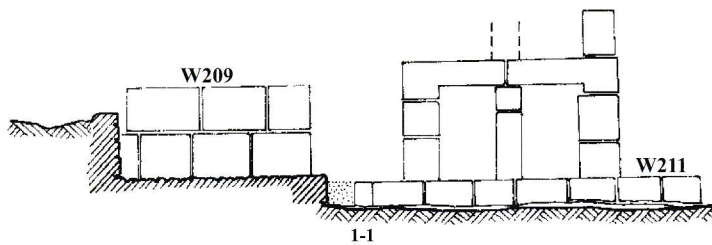
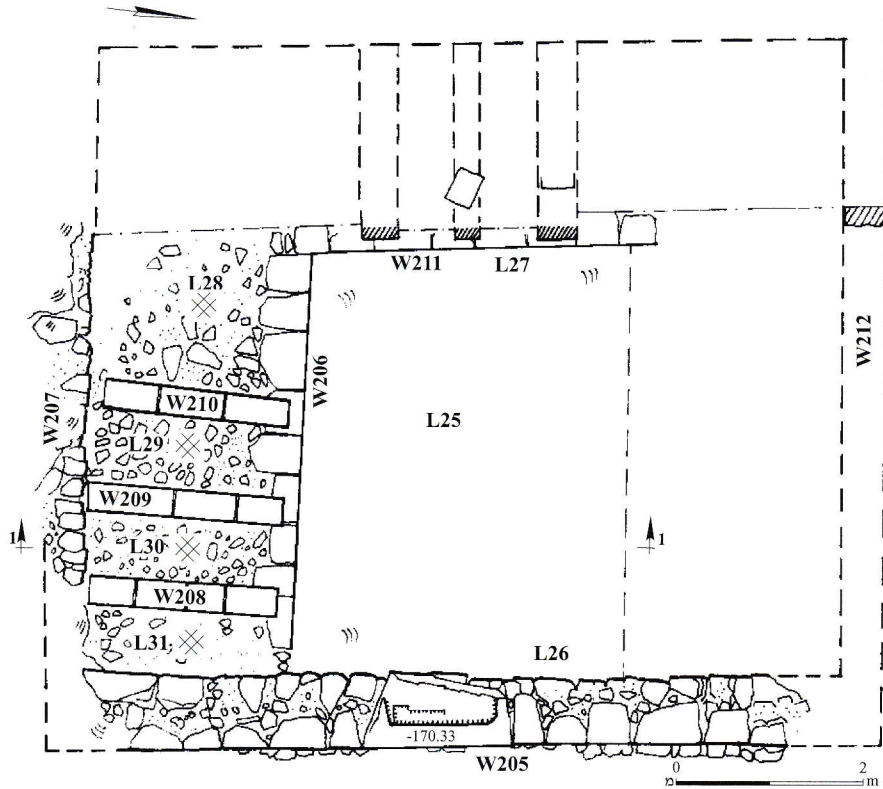
המאוזוליאום הדרומי

במילוי העפר שבתוך התא, מתחת למקבץ האבנים, נתגלו שברי עצמות בתפזורת ושברים של שלושה כלי חרס (ר' איור 9:3-5). מאחורי התאים, בצד דרום, נתגלה קטע באורך של 4 מ' מן הקיר הדרומי של המבנה (W207; 0.4 מ' רוחב, השתמרות של 1-3 נדבכים), שנבנה מאבני גוויל מבזלת ששולבו בפני הסלע הטבעיים.

חלקו המערבי של המבנה מכוסה במילוי אדמה הנושא מבנה מודרני, ועל כן הוא לא נחפר. בחתך המילוי נחשפה חזיתם של שני תאי קבורה צמודים (W211; 1.2 מ' גובה השתמרות), הבנויים מאבני גזית מבזלת על גבי מסד אבן. פתחי התאים מקורים במשקופי אבן שפניהם הוחלקו (איור 5). מעל המשקופים הובחנו בחתך אבני בנייה אחדות – אולי עדות לקיומה של קומה שנייה של תאים בנויים. תאי הקבורה לא נחפרו בשל סכנת מפולת בצד זה של האתר. בהמשך החתך לכיוון צפון נתגלו אבני בנייה נוספות; אלה הן, כנראה, שרידי הקיר (W212) שתחם את המבנה מצפון. המשכו של הקיר לכיוון מזרח וכן תאי הקבורה הצפוניים לא השתמרו. אורכו של המבנה מדרום לצפון היה, אם כן, 7.7 מ' (מידות פנים); יש לשער שאורכו

ממבנה הקבורה הדרומי (6-7 × 8 מ' בקירוב; איור 2, תוכנית 2) שרדו חלקים מנדבכי היסוד של הקירות, ללא הרצפה. בחזית המבנה שרד נדבך היסוד (W205) לאורך 7 מ'. הוא בנוי משני פנים של אבנים מסותתות ומאבני גוויל מבזלת. מפתח הכניסה, שנקבע במרכז הקיר, שרדה אבן הסף (1.30 × 0.55 מ', 0.35 מ' גובה; איור 3), הגבוהה כדי 0.13 מ' מאבן הסף של המבנה הצפוני.

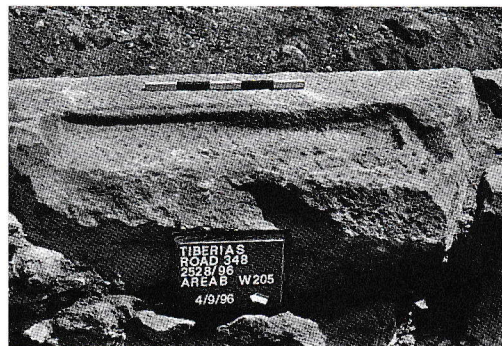
בחלקו הדרומי של המבנה שרדו חלקים משלושה או מארבעה תאי קבורה (L28-L31; 0.6 × 2.0-2.2 מ'; איור 4). התאים נבנו על מסד של אבנים מסותתות (W206) ותשתית של אבנים ועפר. המסד נמוך ב-0.6 מ' מגובה אבן הסף של פתח הכניסה, ומכאן שמן הכניסה ירדו, כנראה באמצעות מדרגות, למפלס של רצפת המבנה. קירות האורך של התאים (W208, W209, W210) נבנו מאבני בזלת מסותתות והשתמרו לגובה 0.5-1.0 מ' (1-2 נדבכים). מעל חלקו האחורי של התא המזרחי (L31), ועל קטע מקיר החזית הצמוד אליו, נתגלתה ערמה קטנה של אבנים שכובות;

תוכנית 2. המאוזוליאום הדרומי: תוכנית וחתך.

איור 4. המאוזוליאום הדרומי, תאי קבורה באגף הדרומי.

איור 3. המאוזוליאום הדרומי, אבן הסף של פתח הכניסה.

איור 6. המאוזוליאום הדרומי, דלת אבן של פתח הכניסה.

איור 5. המאוזוליאום הדרומי, חזית תאי הקבורה בחתך המילוי המערבי.

ממזרח למערב היה 6-7 מ'. אין לדעת באיזה אופן נבנתה תקרת המבנה.

תאי הקבורה שנחפרו וכן תאי הקבורה המערביים שלא נחפרו היו מלאים באדמת סחף רוויית חרסית. אדמה זו חדרה אל התאים לאחר שהמבנה יצא מכלל שימוש ולאחר שאבני הבניין וחפצי הלוואי נשדדו.

פריטים אדריכליים

במילוי האדמה שממערב לסף, במרכז המבנה (L25), נתגלו שלושה פריטים אדריכליים עשויים מבזלת, שמקורם בקיר החזית: דלת, משקוף ואבן כרכוב. כן נתגלו במילוי המבנה ארון קבורה מאבן ורעף חרס.

דלת (1.40 × 0.94 מ', 0.27 מ' עובי; איור 6).— הדלת, שמקורה בפתח הכניסה, מגולפת כדלת עץ כפולה. רצועה מאונכת, בתבליט, מחלקת את חזית הדלת לשני דפים שווים, המעוטרים בארבעה ספינים משוקעים. בספין העליון של הדף הימני גולפה ידית הקשה בתבליט. ארבעים ושלושה זיזים עגולים, המעוצבים כראשי מסמרים, מעטרים את הדלת בקבוצות סימטריות של חמישה זיזים ושני זיזים. הרצועה המובלטת, המפרידה בין שני דפי הדלת, נושאת שורה של חמישה זיזים.

דלת זו נמנית עם קבוצה של יותר מעשר דלתות אבן שנתגלו עד כה בטבריה (לנדאו תשכ"ח: 172; הירשפלד תשנ"ו: 36-37), אך רק שלוש מהן נתגלו בחפירות שנערכו באתרי קבורה (איור 1: אתרים 3, 5, 7). אחדות מהדלתות דומות מאוד בסגנון לדלת המתוארת כאן (אבישר תשל"ג: 48; ביגר ושילר תשמ"ח: 61; הירשפלד ורייך תשמ"ח: 117). גם בבית שערים נתגלו דלתות אבן רבות, הדומות

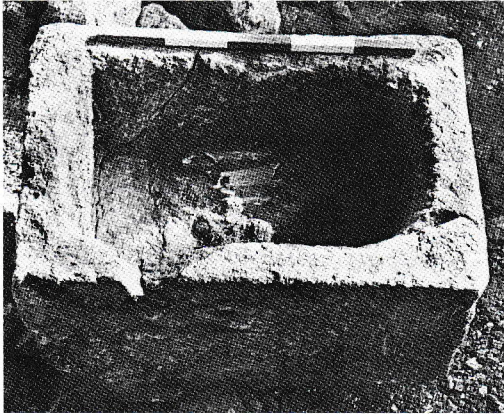
מאוד לדלת שלפנינו, אך הן עשויות מאבן גיר (מזר תשי"ח: 151, לוחות 4:5, 6; 1:25; אביגד תשל"ב: 13, לוחות 1:4, 2:9, 1:13, 1:18, 1:25, 2:27, 1:28, 1:29, 1:33).

משקוף (0.37 × 1.16 מ', 0.27 מ' עובי; דמתי, כרך זה: איור 1).— על המשקוף, השייך לפתח הכניסה, חקוקה בתבליט כתובת יוונית הנתונה בתוך מסגרת מלבנית. תרגומה של הכתובת: יוסף בן אלעזר בן שילא איש חורשה. אדם זה היה, כנראה, בעל המאוזוליאום.

אבן כרכוב (0.38 × 0.41 × 0.71 מ'; איור 7).— אבן הכרכוב המגולפת היא עדות לכך שקיר החזית היה מעוטר בפריטי אבן מסוגננים שאיכותם גבוהה; מקורה בוודאי מראש קיר החזית. דומה שיתר אבני הקיר נשדדו במהלך השנים.

ארון קבורה

ארון קבורה קטן (גלוסקמה? 0.46 × 0.70 מ', 0.45 מ' גובה, 0.20 מ' עומקו של חלל הארון; איור 8) עשוי בזלת נמצא, שלא באתרו, באדמת המילוי שכיסתה את מרכז המבנה. הארון נתגלה ללא מכסה, שבור בחלקו, והיו בו שברים מעטים של עצמות.

איור 8. המאוזוליאום הדרומי, ארון קבורה קטן מבוזלת.

איור 7. המאוזוליאום הדרומי, אבן כרכוב מקיר חזית המבנה.

קערות (איור 9: 1-2). — קערה קטנה מס' 1 מזכירה את הקערות העדינות מן התקופות ההלניסטית והרומית הקדומה, אך בניגוד להן אינה מחופה והיא חסרה טיפול חיצוני נוסף. קערות דומות נמצאו במכלולים מן התקופות הרומית הקדומה והמאוחרת (Diez Fernandez 1983: I.17.2; בח' Meyers, Kraabel and Strange 1976: — שמע — 209-210, Fig. 7.18:1, ור' הפניות שם; ובגוש חלב — Meyers, Meyers and Strange 1990: Pls. — G:14, U:2). קערה מס' 2, עם שני חריצים בשפתה החיצונית, היא מטיפוס כפר חנניה 1B, שזמנו מסוף המאה הא' לסה"נ עד אמצע המאה הד' לסה"נ, אך הוא נפוץ בגליל בעיקר במאות הב'–הג' לסה"נ (Adan-Bayewitz 1993: 91-97).

סירי בישול (איור 9: 3-7). — סירי בישול מס' 3-5 נמצאו יחד, שבורים, בתא קבורה 31. כלים מס' 4-3 הם מטיפוס כפר חנניה 3B, המתוארך למאות הב'–הד' לסה"נ (Adan-Bayewitz 1993: 119-124, Pl. 3B). כלי מס' 5 שונה בצורתו ובהרכב הטיין שלו, ומקום ייצורו אינו, ככל הנראה, בכפר חנניה, אך הוא דומה בצורתו לטיפוס כפר חנניה 4E1, שזמנו המאות הד'–הה' לסה"נ (Adan-Bayewitz 1993: 132-135, Pl. 4E1:3). לכלי זה יש מקבילה כמעט זהה מכפר נחום, המתוארכת לשנים 300-450 לסה"נ (Loffreda 1974: 45, Type C2, Fig. 10:1). עם זאת, הכלי מטבריה פחוס מעט יותר, ולכן נראה שזמנו אינו מאוחר למאה הד' לסה"נ. לכלים מס' 6 ו-7 תכונות של סירי בישול מטיפוס כפר חנניה 4B ו-4C, ויש לתארכם לתקופת החפיפה של טיפוסים אלה — המאה הב' לסה"נ (Adan-Bayewitz 1993: 126-130).

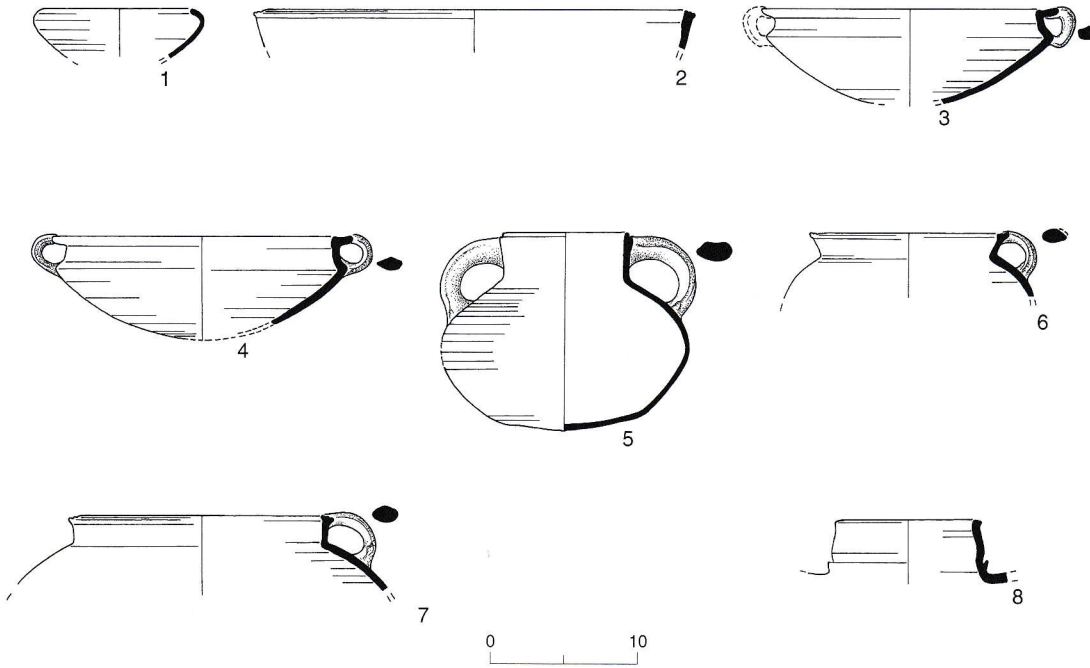
שבר של רעף חרס אחד (12 × 13 ס"מ, עובי 3 ס"מ) נמצא באדמת המילוי במרכז המבנה. ייתכן שרעף זה שימש כחלק מכיסוי של ארון קבורה, אך אין להוציא מכלל אפשרות שהגיע לאתר עם אדמת הסחף. מאחר שנתגלה רק שבר אחד, קשה להניח שהמבנה כוסה בגג רעפים.

כלי חרס (איור 9)

נמצאו כ-55 שברים של כלי חרס ושלושה כלים שלמים, בעיקר בתוך שפכי העפר שמילאו את מרכז המבנה (לוקוסים 25, 26 ו-27) ואת תאי הקבורה באגף הדרומי (לוקוסים 28, 29, 30 ו-31). כלי החרס מתוארכים למאות הב'–הד' לסה"נ, אך מאחר שנתגלו בלוקוסים לא חתומים (רצפת המבנה, כאמור, לא השתמרה), אין בהם ראיה לתיארוך הקמת המבנה. עם זאת, מספר שברים של כלי חרס מהמאה הב' לסה"נ (דוגמת איור 9: 6, 7) רומזים על כך שהמבנה הוקם כבר אז או אולי מעט לאחר מכן, בראשית המאה הג' לסה"נ, תאריך התואם גם את זמנה של הכתובת היוונית שעל המשקוף. באדמה שמילאה את תא הקבורה המזרחי באגף הדרומי נתגלו, כאמור, שלושה כלים שלמים: שני סירי בישול זהים (איור 9: 3-4) מטיפוס כפר חנניה 3B, המתוארך למאות הב'–הד' לסה"נ (Adan-Bayewitz 1993: 124), וסירי בישול (איור 9: 5), שזמנו אינו קודם, כנראה, למאה הד' לסה"נ (Adan-Bayewitz 1993: 135). כלים אלה מצביעים, ככל הנראה, על המשך הקבורה במקום עד למאה הד' לסה"נ.

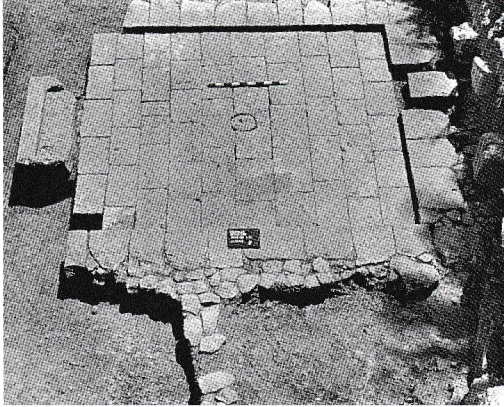
קבוצת הקנקנים מטיפוס השחור המתכתי מג'למה, המתוארך לתקופה הרומית המאוחרת (Johnson 1988:214-215, Figs. 7.53-7.54:810-824).

קנקן (איור 9:8). — קנקן זה אינו נפוץ בגליל, אך קנקן דומה מן המאות הג'–הד' לסה"נ נמצא בח' שמע (Meyers, Kraabel and Strange 1976:225, Fig. 7.21:28, Type 3.2). נראה שהוא נמנה עם

איור 9. כלי חרס מן המאווליאום הדרומי.

מס'	כלי	סל/לוקוס	תיאור החרס	טיפוס	תאריך (לסה"נ)
1	קערה קטנה	25/123/1	כתום-אדמדם	המאות האי-הה'	
2	קערה	30/135	חום כהה	כפר חנניה 1B	המאות הבי-הד'
3	סיר בישול	31/132/1	כתום-אדמדם	כפר חנניה 3B	המאות הבי-הד'
4	סיר בישול	31/132/2	כתום-אדמדם	כפר חנניה 3B	המאות הבי-הד'
5	סיר בישול	31/131	חולי חום בהיר, חסמים לבנים	כפר חנניה 4E1 (?)	המאות הד'-הה'
6	סיר בישול	26/124	כתום-אדמדם	כפר חנניה 4B/4C	המאה הבי'
7	סיר בישול	25/123/2	כתום-אדמדם	כפר חנניה 4B/4C	המאה הבי'
8	קנקן	25/123/3	פני החרס אפורים כהים, ליבה אדומה כהה, צליל מתכתי		המאות הג'-הד'

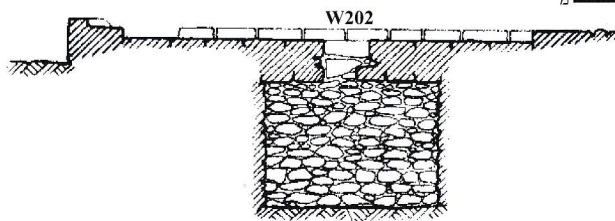
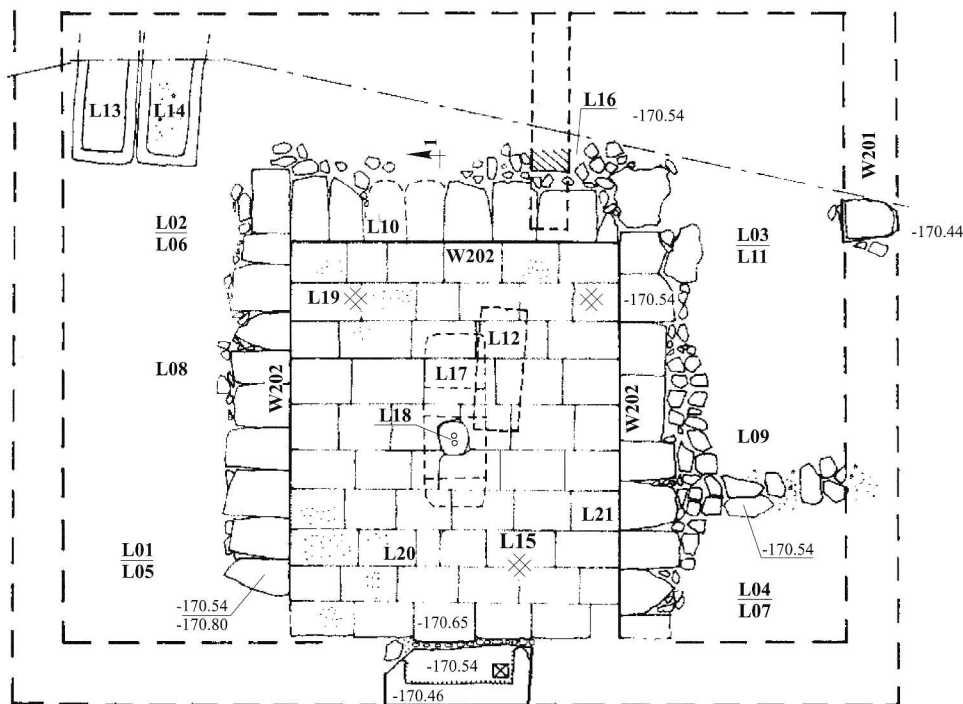

איור 10. המאוזוליאום הצפוני, מבט כללי מלמעלה.

המאוזוליאום הצפוני

מבנה הקבורה הצפוני (7.0 × 8.5 מ' בקירוב; איור 10, תוכנית 3) נבנה מאבני גזית ומאבנים מסותתות מבזלת, והושתת על משטח סלע מפולס. בדומה למצב במאוזוליאום הדרומי, חלקו המערבי של המבנה מכוסה במילוי של אדמה, שעליו נבנה בית מודרני, ועל כן הוא לא נחפר.

קיר החזית, שפנה מזרחה, לעבר הכנרת, לא השתמר. שרדה ממנו באתרה רק אבן הסף של פתח הכניסה (1.40 × 0.55 מ', 0.30 מ' גובה), ולה פותה רדודה שבתחתיתה שני חריצים היוצרים צורת X לקיבוע בית הקיבול, שנקבע בו ציר הדלת התחתון (איור 11); בתחילת עבודות הפיתוח באתר נמצאו

1-1

תוכנית 3. המאוזוליאום הצפוני: תוכנית וחתך.

מונחת באתרה על גבי ריצוף של אבני גוויל קטנות, היא כנראה חלק מנדבך תחתון של הקיר שהפריד בין תאי הקבורה. בצמוד לאבן זו, מצפון לה, ליד חתך המילוי המערבי (L16), נתגלו סימנים לקבורה – מעט שרידי טיח, עצמות וחרסים – אשר נפגעה מאוד בעת התקנת צינור ביוב מודרני במקום. בהמשך חתך המילוי לכיוון צפון, כ-2.2 מ' מן הפינה הצפונית-מערבית של רצפת האולם, נתגלה קטע מקיר אבנים (W201), שממנו בולטת אבן גוויל גדולה (0.3 × 0.3 × 0.5 מ'). המשך הקיר לכיוון מזרח נשרד. מאחר שקטע הקיר נסמך בצידו הצפוני אל סלע האם שמפלסו גבוה יותר, יש להניח שזהו שריד מן הקיר שתחם את המבנה מצפון, במרחק 2.2 מ' מרצפת האבן ובמקביל לה. תוואי הקיר שתחם את המבנה מדרום לא נמצא, ונראה שאבניו נשדרו עד למפלס הסלע המיושר. אורכם של תאי הקבורה שנחשפו במאוזוליאום הדרומי 2.2 מ', ויש בכך כדי לאשש את ההנחה שקטע הקיר W201 הוא אבן חלק מן הקיר התוחם. מכאן ניתן לשער, במידה רבה של ביטחון, שמשלושת צדי האולם המרכזי, מדרום, ממערב ומצפון, היו בעבר 9-12 תאי קבורה בנויים, ושמידות הפנים של המאוזוליאום הצפוני היו 6.0 × 7.5 מ', לערך. אפשר גם שהיתה קומה שנייה של תאי קבורה (כפי שנרמזו במאוזוליאום הדרומי), אך אין כל הוכחה לכך.

במרכז רצפת החדר נתגלתה אבן סגירה עגולה (0.3 מ' קוטר), ששולבה באבני הריצוף שמסביבה והותאמה להן (איור 12). באבן נקדה חור מפולש בצורת לולאה, שהקל על הרמתה. עם הוצאתה נתגלה פתח אנכי צר (L18) שחדר דרך תשתית הרצפה (עומקו 0.4 מ'; איור 13) והוביל אל חדר

איור 12. המאוזוליאום הצפוני, אבן הסגירה המשולבת ברצפת החדר.

במפולת אבני גזית אחדות, שמקורן, כנראה, בקירות המבנה. גם מגג המבנה לא נותר דבר, ואין לדעת באיזה אופן נבנתה התקרה. נראה שאת השתמרותו הרעה של המבנה יש לייחס לשוד אבנים.

רצפת החדר המרכזי (L15; 3.2 × 3.9 מ') שרדה כמעט בשלמותה: היא עשויה מאבני בזלת מסותתות ומוחלקות היטב, שהונחו בקפידה והותאמו זו לזו ללא חומר מלכד. מפלס הרצפה נמוך מגובה השקע המלבני של אבן הסף ב-0.1 מ' בקירוב. מסד אבן (W202), שנבנה מנדבך אחד של אבני גזית מסותתות היטב, מקיף את רצפת החדר משלושה צדדים; גובה המסד כגובה השקע של אבן הסף. סביב מסד האבן, ובגובה זהה לו, נתגלו קטעי ריצוף אחדים עשויים אבני גוויל קטנות מבזלת. בצד הצפוני השתמר קטע ריצוף צר (1.5 מ' אורך), שכיוונו צפון-דרום, והוא מגיע עד לתוואי המשוער של הקיר התוחם את המבנה מצפון. יש להניח שעל גבי המסד והריצוף הנמשך ממנו כלפי חוץ היו בעבר תאי קבורה בנויים, כפי שנתגלו במאוזוליאום הדרומי, אך אלה לא השתמרו.

אבני בנייה אחדות שנמצאו בגבול המערבי של החפירה הן רמז נוסף לקיומם של תאי הקבורה; אבן אחת (0.4 מ' רוחבה, 0.5 מ' גובהה), שנמצאה

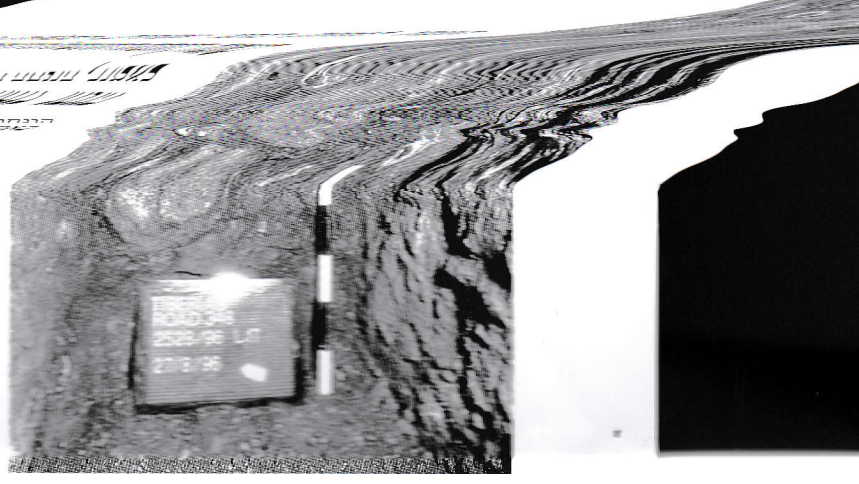
איור 11. המאוזוליאום הצפוני, אבן הסף של פתח הכניסה.

שנת 1978
מספר 100
מספר 100
מספר 100

איונות קבורה

סמוך למרכז החדר נתגלה על הרצפה חלק מארון קבורה פשוט קטן (L12; 1.17×0.50 מ', 0.27 מ' גובה השתמרות; איור 15) עשוי מאבן גיר רכה. חלקו העליון שבור (כנראה מפגיעה של כלי מכוון), ולא נתגלה המכסה. מילוי העפר שכיסה את הארון הכיל מטע חרטים ושברי עצמות אדם.

סמוך לפינה הדרומית-מערבית של רצפת החדר, נתגלו בחתך המילוי שני ארונות קבורה צמודים זה לזה (L13, L14; אורכם המשוער 1.2 מ', רוחבם 0.6 מ', גובהם 0.5 מ' ועומק החלל שלהם 0.35 מ'; איור 16). הארונות פשוטים, עשויים מאבן גיר רכה, ומכוסים במכסי אבן קמורים (מכסה הארון הצפוני היה שבור בזמן גילוי). צדם המערבי של הארונות היה קבור מתחת למילוי העפר ולכן לא נחשף. הארונות הכילו עפר מעורב בשברים של עצמות אדם.

איור 14. המאוזוליאום הצפוני, החדר התת-קרקעי.

מלבני תת-קרקעי (L17; 1.6×0.6 מ', גובהו 1.15 מ'; איור 14). חדר זה נחצב בבזלת, ודופנותיו דופנו בחלקם באבני גוויל קטנות. בזמן גילוי היה רובו של החדר מלא בעפר ובשברי עצמות אדם, ונראה כי שימש לליקוט עצמות הנפטרים. בתקרת החדר

איור 15. המאוזוליאום הצפוני, ארון קבורה L12.

איור 13. המאוזוליאום הצפוני, הפתח האנכי המוביל לחדר התת-קרקעי.

איור 16. המאוזוליאום הצפוני, ארונות קבורה L13 ו-L14 בחתך המילוי המערבי.

איור 14. המאוזוליאום הצפוני, החדר התת-קרקעי.

הונחו לוחות כיסוי אחדים מבזלת ומעליהם, כאמור, הונחה התשתית לרצפת האבן.

ארונות קבורה

סמוך למרכז החדר נתגלה על הרצפה חלק מארון קבורה פשוט קטן (L12; 1.17×0.50 מ', 0.27 מ' גובה השתמרות; איור 15) עשוי מאבן גיר רכה. חלקו העליון שבור (כנראה מפגיעה של כלי מכני), ולא נתגלה המכסה. מילוי העפר שכיסה את הארון הכיל מעט חרסים ושברי עצמות אדם.

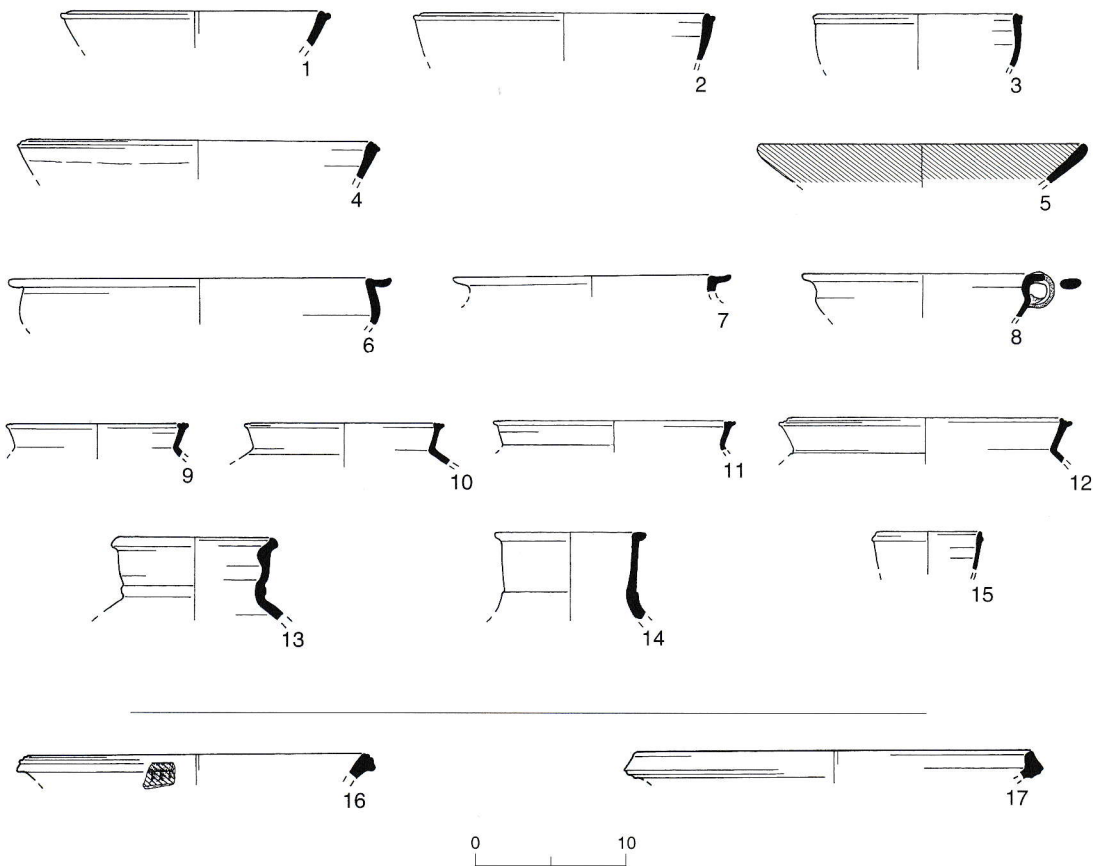
סמוך לפינה הדרומית-מערבית של רצפת החדר, נתגלו בחתך המילוי שני ארונות קבורה צמודים זה לזה (L13, L14; אורכם המשוער 1.2 מ', רוחבם 0.6 מ', גובהם 0.5 מ' ועומק החלל שלהם 0.35 מ'; איור 16). הארונות פשוטים, עשויים מאבן גיר רכה, ומכוסים במכסי אבן קמורים (מכסה הארון הצפוני היה שבור בזמן גילוי). צדם המערבי של הארונות היה קבור מתחת למילוי העפר ולכן לא נחשף. הארונות הכילו עפר מעורב בשברים של עצמות אדם.

מלבני תת-קרקעי (L17; 1.6×0.6 מ', גובהו 1.15 מ'; איור 14). חדר זה נחצב בבזלת, ודופנותיו דופנו בחלקם באבני גוויל קטנות. בזמן גילוי היה רובו של החדר מלא בעפר ובשברי עצמות אדם, ונראה כי שימש לליקוט עצמות הנפטרים. בתקרת החדר

מן התקופה הביזאנטית (איור 17: 16, 17) ושבר בסיס של פכית מן התקופה האסלאמית הקדומה. חרסים אלה מאוחרים, לדעתנו, לזמן השימוש במבנה, וכנראה חדרו לכאן עם אדמת הסחף שמילאה את האתר. החרסים שנתגלו בלוקוסים החתומים — בחדר התת-קרקעי (L17); איור 17: 15), בתשתית הרצפה (L18), ומתחת לאבני הריצוף (L20, L21; ב-L20 נמצאו שברים זעירים מנר רומי עגול מחופה אדום, האופייני למאה הב' לסה"נ) — אינם מאוחרים לתקופה הרומית המאוחרת ומסייעים לקבוע בביטחון שהמבנה הוקם במהלך המאה הב' או בראשית המאה הג' לסה"נ.

כלי חרס (איור 17)

במהלך חשיפת שרידי המבנה, החל ממפלס פני השטח בגובה של 170.45- מ' מתחת לפני הים, נתגלו ברוב הלוקוסים שברי כלי חרס, ומתוכם נשמרו 69 פריטים. כלי החרס היו ברובם הגדול מן התקופה הרומית המאוחרת — בעיקר שברים של קערות ושל סירי בישול ממשפחת כלי כפר חנניה. כלי כפר חנניה נמצאו בעבר במקומות אחדים ברחבי טבריה (בחפירות בדיקה ובסקרי חירום שטרם פורסמו). בבדיקה שנעשתה בחרסים שנתגלו בחפירות חמת טבריה נמנו 32 פריטים שמקורם בכפר חנניה (Adan-Bayewitz 1993:205, 221). רק באדמת המילוי מצפון למסד האבן, באזור שלא השתמר בו ריצוף (L04, L07), נתגלו חרסים מעטים

איור 17. כלי חרס מן המאוזוליאום הצפוני: (1-15) התקופה הרומית; (16, 17) התקופה הביזאנטית.

מס' 6 מפוחם מבחון, ומכאן שהיה בשימוש; בבדיקת סירי בישול מטיפוס זה מאתרים שונים בגליל נמצא שלמעלה ממחציתם נושאים סימני שריפה (Adan-Bayewitz 1993:113). לסיר מס' 8 יש זיווי בכתף, והוא נמנה עם טיפוס כפר חנניה 3B, שזמנו המאות הב'–הד' לסה"נ (Adan-Bayewitz 1993:119–124). בשל שפתו המתעגלת, המזכירה את טיפוס כפר חנניה 3A, נראה שיש לייחסו לתאריך מוקדם יחסית בטווח זמן זה. לסירים מס' 9–11 תכונות המשותפות לכלי כפר חנניה מטיפוסים 4B ו-4C (Adan-Bayewitz 1993:126–130) ובדומה לסירי הבישול מן המאוזוליאום הדרומי (איור 9:6–7) יש לתארכם למאה הב' לסה"נ. סיר מס' 12 הוא מטיפוס 4C (המאות הב'–הג' לסה"נ; Adan-Bayewitz 1993:128–130), אך דומה שגם אותו יש להקדים לראשית פרק זמן זה, בשל צווארו הגבוה יחסית, המזכיר את סיר הבישול מטיפוס 4B.

קערות (איור 17:1–5). לקערות מס' 1–3 חריץ אחד בשפתן החיצונית והן מטיפוס כפר חנניה 1A; טיפוס זה מתוארך למחצית השנייה של המאה הא' לסה"נ ועד סוף המאה הג' לסה"נ (Adan-Bayewitz 1993:88–91, ור' מקבילות שם). קערה 4, עם שני חריצים בשפתה החיצונית, היא מטיפוס כפר חנניה 1B, ובדומה לקערה מן המאוזוליאום הדרומי (איור 9:2) זמנה המאות הב'–הד' לסה"נ (Adan-Bayewitz 1993:91–97). קערה 5 היא קערת יבוא מטיפוס טרה-סיגילטה מזרחית, עם חתך אדמדם, האופיינית לתקופה הרומית המאוחרת.

סירי בישול (איור 17:6–12). לסירי בישול מס' 6 ו-7 שפה רחבה, והם מטיפוס כפר חנניה 3A, המתוארך לשנים 50 לפסה"נ – 150 לסה"נ (Adan-Bayewitz 1993:111–119); מאחר שלא נתגלו שברים של כלי חרס הקדומים למאה הב' לסה"נ, אפשר להניח שמס' 6 ו-7 שימשו במאה הב'. סיר

איור 17

מס' / כלי	סל/לוקוס	תיאור החרס	טיפוס	תאריך (לסה"נ) / תקופה
1	03/106/1	כתום-אדמדם.	כפר חנניה 1A	המאות הא'–הג'
2	04/103/1	כתום-אדמדם.	כפר חנניה 1A	המאות הא'–הג'
3	15/111	כתום-אדמדם.	כפר חנניה 1A	קערה המאות הא'–הג'
4	04/103/2	אדמדם, חתך אדמדם.	כפר חנניה 1B	המאות הב'–הד'
5	03/106/2	חיפוי חום בהיר, מירוק, צריפה טובה מאוד (צליל מתכתי).	טרה-סיגילטה מזרחית	התקופה הרומית המאוחרת
6	01/101/1	כתום-אדמדם, מפוחם.	כפר חנניה 3A	המאות הא'–הב'
7	09/107	כתום-אדמדם.	כפר חנניה 3A	המאות הא'–הב'
8	02/102/1	כתום-אדמדם.	כפר חנניה 1B	המאה הב'
9	12/110	חום בהיר.	כפר חנניה 4C/4B	המאה הב'
10	16/112	חום.	כפר חנניה 4C/4B	המאה הב'
11	01/101/2	כתום-אדמדם.	כפר חנניה 4C/4B	המאה הב'
12	01/101/3	אדום כהה.	כפר חנניה 4C	המאות הב'–הד'
13	02/102/2	חום-אפרפר, צריפה טובה מאוד (צליל מתכתי).	Roman Galilee II ('קנקן שיחין')	המאות הב'–הג'
14	04/103/3	חולי, כתום כהה, צריפה בינונית.		התקופה הרומית המאוחרת
15	17/114	חום בהיר-אפרפר.		התקופה הרומית
16	07/108	כתום-ורדרד, חיפוי אדום.	CRS	המאות הה'–הו'
17	04/103/4	חום-אדמדם, אפור כהה בחוץ.	LRC	המאות הה'–הו'

מס' 6 מפוחם מבחון, ומכאן שהיה בשימוש; בבדיקת סירי בישול מטיפוס זה מאתרים שונים בגליל נמצא שלמעלה ממחציתם נושאים סימני שריפה (Adan-Bayewitz 1993:113). לסיר מס' 8 יש זיווי בכתף, והוא נמנה עם טיפוס כפר חנניה 3B, שזמנו המאות הב'–הד' לסה"נ (Adan-Bayewitz 1993:119–124). בשל שפתו המתעגלת, המזכירה את טיפוס כפר חנניה 3A, נראה שיש לייחסו לתאריך מוקדם יחסית בטווח זמן זה. לסירים מס' 9–11 תכונות המשותפות לכלי כפר חנניה מטיפוסים 4B ו-4C (Adan-Bayewitz 1993:126–130) ובדומה לסירי הבישול מן המאוזוליאום הדרומי (איור 9:6–7) יש לתארכם למאה הב' לסה"נ. סיר מס' 12 הוא מטיפוס 4C (המאות הב'–הג' לסה"נ; Adan-Bayewitz 1993:128–130), אך דומה שגם אותו יש להקדים לראשית פרק זמן זה, בשל צווארו הגבוה יחסית, המזכיר את סיר הבישול מטיפוס 4B.

קערות (איור 17:1–5). לקערות מס' 1–3 חריץ אחד בשפתן החיצונית והן מטיפוס כפר חנניה 1A; טיפוס זה מתוארך למחצית השנייה של המאה הא' לסה"נ ועד סוף המאה הג' לסה"נ (Adan-Bayewitz 1993:88–91, ור' מקבילות שם). קערה 4, עם שני חריצים בשפתה החיצונית, היא מטיפוס כפר חנניה 1B, ובדומה לקערה מן המאוזוליאום הדרומי (איור 9:2) זמנה המאות הב'–הד' לסה"נ (Adan-Bayewitz 1993:91–97). קערה 5 היא קערת יבוא מטיפוס טרה-סיגילטה מזרחית, עם חתך אדמדם, האופיינית לתקופה הרומית המאוחרת.

סירי בישול (איור 17:6–12). לסירי בישול מס' 6 ו-7 שפה רחבה, והם מטיפוס כפר חנניה 3A, המתוארך לשנים 50 לפסה"נ – 150 לסה"נ (Adan-Bayewitz 1993:111–119); מאחר שלא נתגלו שברים של כלי חרס הקדומים למאה הב' לסה"נ, אפשר להניח שמס' 6 ו-7 שימשו במאה הב'. סיר

איור 17

מס' / כלי	סל/לוקוס	תיאור החרס	טיפוס	תאריך (לסה"נ) / תקופה
1	03/106/1	כתום-אדמדם.	כפר חנניה 1A	המאות הא'–הג'
2	04/103/1	כתום-אדמדם.	כפר חנניה 1A	המאות הא'–הג'
3	15/111	כתום-אדמדם.	כפר חנניה 1A	קערה המאות הא'–הג'
4	04/103/2	אדמדם, חתך אדמדם.	כפר חנניה 1B	המאות הב'–הד'
5	03/106/2	חיפוי חום בהיר, מירוק, צריפה טובה מאוד (צליל מתכתי).	טרה-סיגילטה מזרחית	התקופה הרומית המאוחרת
6	01/101/1	כתום-אדמדם, מפוחם.	כפר חנניה 3A	המאות הא'–הב'
7	09/107	כתום-אדמדם.	כפר חנניה 3A	המאות הא'–הב'
8	02/102/1	כתום-אדמדם.	כפר חנניה 1B	המאה הב'
9	12/110	חום בהיר.	כפר חנניה 4C/4B	המאה הב'
10	16/112	חום.	כפר חנניה 4C/4B	המאה הב'
11	01/101/2	כתום-אדמדם.	כפר חנניה 4C/4B	המאה הב'
12	01/101/3	אדום כהה.	כפר חנניה 4C	המאות הב'–הד'
13	02/102/2	חום-אפרפר, צריפה טובה מאוד (צליל מתכתי).	Roman Galilee II ('קנקן שיחין')	המאות הב'–הג'
14	04/103/3	חולי, כתום כהה, צריפה בינונית.		התקופה הרומית המאוחרת
15	17/114	חום בהיר-אפרפר.		התקופה הרומית
16	07/108	כתום-ורדרד, חיפוי אדום.	CRS	המאות הה'–הו'
17	04/103/4	חום-אדמדם, אפור כהה בחוץ.	LRC	המאות הה'–הו'

איור 18. מטבע מן המאוזוליאום הצפוני.

מטבע זה נדיר בארץ ישראל. הוא נטבע במשך זמן קצר בלבד, מהקיץ של שנת 271 לסה"נ, לציון העלאתו של וובלתוס מלך תדמור (פלמירה) לדרגת אוגוסטוס, ועד לקיץ של שנת 272 לסה"נ, אז הודח וובלתוס על ידי אורליאנוס.

סיכום ודיון

על אף שלא נמצא חיבור סטראטיגרפי ביניהם, אנו משערים ששני המאוזוליאום נבנו באותו פרק זמן בשל הדמיון האדריכלי, האוריינטציה הזוהה והיותם סמוכים זה לזה. הממצא הקיראמי הקדום ביותר שנמצא במאוזוליאום (המאה ה'ב' לסה"נ) והכתובת היוונית על אבן המשקוף של המאוזוליאום הדרומי (דמתי, כרך זה), מאפשרים לתארך בביטחון יחסי את הקמתם של שני המבנים למחצית השנייה של המאה ה'ב' – ראשית המאה ה'ג' לסה"נ. המטבע מן המחצית השנייה של המאה ה'ג' לסה"נ, שנמצא סמוך למבנה הצפוני, רומז כי המבנה טרם כוסה באדמת סחף ואולי אף היה בשימוש בסוף המאה ה'ג' לסה"נ. על פי כלי החרס מן המבנה הדרומי, שזמנם, ככל הנראה, המאה ה'ד' לסה"נ, נראה כי המשיכו לקבור במבנה לפחות עד למאה ה'ד' לסה"נ. בשלב מסוים ארע שוד (אולי ממושך) בקברים ובאבני הבנייה עד כדי פירוק רוב חלקי הקירות במבנה הצפוני וכל רצפת המבנה הדרומי. מאוחר יותר שוב נפגעו המבנים, ושארית תכולתם נתכסתה באדמת סחף שחדרה לאתר. האגפים המערביים של מבני הקבורה נפגעו כאשר כוסו בבית מודרני, ולאחרונה, בעת סלילת כביש 348, נגרם נזק נוסף למבנים על ידי כליים מכניים.

הקבורה במאוזוליאום בטבריה ובגליל. — תופעת הקבורה המונומנטלית במאוזוליאום היתה נפוצה למדי בארץ ישראל בתקופה הרומית (צפריר תשמ"ה: 159–163), ויהודים אמידים בנו לעתים מבני קבורה מפוארים. במקורות התלמודיים מכונים מבני קבורה עיליים 'קבר בניין' (פטרין

קנקנים (איור 17: 13–14). — קנקן מס' 13, עם שקע בצוואר ושפה נטויה, הוא כלי האגירה הנפוץ ביותר בגליל במאות הא'–הג' לסה"נ (ר' לדוגמה, פייג תש"ן: 74, איור 10: 2); הוא נמנה עם 'קנקני שיחין' הנזכרים במקורות התלמודיים של תקופה זו (Adan-Bayewitz and Perlman 1990:167–168, Fig. 3:3). קנקן מס' 14 נמנה עם טיפוס שהיה נפוץ בגליל במאות הג'–הד' לסה"נ. לכלי זה יש מקבילות מפרק זמן זה ממירון (Meyers, Strange and Meyers 1981: Pl. 8.2:35,38) מגוש חלב ומג'למה (Johnson 1988: Fig. 7–51:777). עם זאת, דיאז פרננדז מחזיק בדעה חריגה ומקדים את זמן השימוש בטיפוס זה למאות הא'–הב' לסה"נ (טיפוס קנקן T.1.2; ר' Diez Fernandez 1983:106–107, 134, 180–181, 229).

פך (איור 17: 15). — לפך שפה ישרה. דומה שרופנו הדקה מצביעה על תאריך מוקדם יחסית בתקופה הרומית המאוחרת, ועל כל פנים לא מאוחר מן המאה ה'ג' לסה"נ. לכלי זה לא נמצאו מקבילות.

קערות מן התקופה הביזאנטית (איור 17: 16, 17). — הקערות נמצאו בשפכי העפר בפינה הצפונית-מזרחית של המבנה. אלה הן קערות יבוא האופייניות למאות הה'–הו' לסה"נ. קערה מס' 16 היא מסוג Cypriot Red Slip (Hayes 1972:373–) (375, Form 2), ומס' 17 היא מסוג Late Roman C (Hayes 1972:329–338, Form 3). חרסים יחידים אלה אינם מעידים בהכרח על פעילות קבורה במקום בתקופה זו, אך אפשר שהם מזמן שוד האתר או שחדרו למבנה עם אדמת הסחף.

מטבע (איור 18)

בחפירה נתגלה מטבע אחד. הוא נמצא על פני השטח מחוץ למבנה, במרחק שני מטר ממזרח לאבן הסף ובמפלס אחד עמה:⁴ סל 100, פני שטח, ר"ע 81235. אורליאנוס יחד עם וובלתוס, אלכסנדריה, 271–272 לסה"נ.

פנים: [AYPEAIAN]OC KAI AΘHNΩΔO[POC] דיוקניהם של אורליאנוס וובלתוס, זה מול זה, לבושים גלימה ושריון.

גב: זר. בתוכו: LA/LA.

AE, ↑ 8.86 גר', 22 מ"מ.

BMC Alex.: 310, No. 2394

1: אתרים 2-7; טבלה 1), אך רובם טרם פורסם. לאחד מהם, ברח' אלחדף (איור 1: אתר 5; רבני תשי"ז: 28, ציור ב), תוכנית כמעט זהה לזו של המאוזוליאום הדרומי הנדון כאן, אף כי מידותיו קטנות יותר (7.0 × 3.5 מ'): תאי קבורה בנויים אבני גזית על גבי משטח סלע מפולס ואולם קבורה הנמוך ממפתן הכניסה כדי 0.55 מ'. רבני ייחס את המבנה לתקופה "הקדומה קצת יותר למאות הו'-ז'".⁵ נראה לנו שאפשר לתארך את הקמתו, בדומה למאוזוליאום הדרומי כאן, למאות הב'-הג' לסה"נ. בשכונת קרית שמואל בטבריה נחשף מאוזוליאום בעת הקמת המרכז לתרבות ולאמנות 'יד שטרית' (איור 1: אתר 7; ויטו 1992; חלק מן המאוזוליאום שמור במרכז 'יד שטרית'). בדומה למאוזוליאום בכביש 348, נבנה המאוזוליאום ב'יד שטרית' בתוך רחבה חצובה בסלע, עם חזית ובה דלת אבן הפונה לעבר המדרון, חדר תתי-קרקעי (החדר ב'יד שטרית' גדול יותר, מידותיו 4.2 × 2.2 מ'), שהכניסה אליו היתה דרך מעבר חצוב ברצפת חדר הקבורה, מסד אבנים (אצטבה) המקיף את חדר הקבורה, וכוכי קבורה המותקנים בשתי קומות (כך יש לשחזר, לדעתנו, את המבנים בחפירתנו). ב'יד

תשנ"ד: 192-193) או 'נפשא' (וייס תשמ"ט: 62-64; תשנ"ד: 238-239). מאוזוליאום מן התקופה הרומית שבנייתם מיוחסת ליהודים (וייס תשמ"ט: 7א, מפה 2) נתגלו עד כה ברחבי הגליל: בבית שערים (מזר תש"ב: 17-19, לוח 4; מזר תשי"ח: 34-35; אביגד תשל"ב: 92-94), בציפורי (אביגד תשל"ג), בגבת (ח"א תשל"ז), בכפר נחום (Corbo 1977), בח' שמע (Meyers, Kraabel and Strange 1976: 119-122), בגוש חלב (ויטו ואדלשטיין תשל"ד), במרות (אילן ודמתי תשמ"ח: 164-166) ובכפר גלעדי (קפלן תשכ"ז). בחמת טבריה נתגלו שרידי מבנה (2.75 × 1.25 × 3.30 מ'), המושתת בתוך שקע רבוע חצוב בסלע, שהוגדר כמאוזוליאום ותוארך למאה הז' לסה"נ (שפירא תשי"ז). כתובת יוונית שנתגלתה במאה שעברה, המזכירה הקמת מבנה זיכרון 'לאדוננו סיריקיוס' (די סגני תשמ"ח: 76-77), היתה, כנראה, חלק ממבנה קבורה שמקומו היה בין טבריה לבית מעון וכונה 'נפשא דסיריקין' (תלמוד ירושלמי, עירובין ה, א; כב, עמ' ב). בטבריה נתגלו עד כה, נוסף למאוזוליאום בכביש 348, שרידים של לפחות שבעה מבני קבורה (איור

טבלה 1: אתרי מאוזוליאום בטבריה

מס'*	האתר	חופר ושנת חפירה	הפניה	תאריך (לסה"נ) / תקופה (לדעת החופר)	הערות
1	כביש 348	י' סטפנסקי (1996)	הדר"ח הנוכחי	המאות הב'-הג'	שני מאוזוליאום סמוכים. תאי קבורה מכוסים לוחות אבן; "חלק ממאוזוליאום".
2	רחוב גולני	ב' רבני (1951)	רבני תשי"ז: 27	ביזאנטית	כולל דלת אבן, סף, ושורת אבנים מסותתות.
3	רסקו (כיכר עצמאות)	ב' רבני (1956)	ארכיון רשות העתיקות	?	שרידים של שני מאוזוליאום סמוכים, 13 ו-25 מ' ממערב לקבר הרמב"ם. המזרחי קבורה, המחולקים באמצעות מחיצות אבן; המערבי "דומה".
4	חלקת הרמב"ם	ב' רבני (1955-1956)	ארכיון רשות העתיקות	רומית מאוחרת	ר' טקסט
5	רחוב אלחדף	ב' רבני (1951)	רבני תשי"ז: 27-28	ביזאנטית קדומה (?)	"כנראה חלק ממאוזוליאום".
6	חברת חשמל	נ' תפילינסקי (1968)	ארכיון רשות העתיקות	רומית מאוחרת / ביזאנטית	ר' טקסט
7	יד שטרית	פ' ויטו (1976)	ויטו 1992	סוף המאה הא' - ראשית המאה הב'	

* המספרים תואמים את אלה שבאיור 1.

אופן הקבורה. — בשני המבנים יש סימנים שנהגו בהם קבורה ראשונית, בכוכים בנויים. קשה לקבוע לאיזו מטרה שימשו ארונות הקבורה שנתגלו במאוזוליא, בגלל ממדיהם הקטנים ותכולתם הפגועה; אפשר שארון האבן הקטן שנתגלה במאוזוליאום הדרומי (0.7 מ' אורך) שימש כגלוסקמה, אם כי ייתכן שהוא נועד לקבורה ראשונית של ילד קטן, או, אולי, להבאת עצמות נפטר ממרחק רב. במאוזוליאום הצפוני נתגלו, כאמור, שלושה ארונות קבורה שאורכם כ-1.2 מ'. אפשר ששימשו לקבורה ראשונית אך אין להוציא מכלל אפשרות שגם הם שימשו לליקוט עצמות בקבורה משנית, כפי שנעשה בבית שערים (אביגד תשל"ב: 74, 77, 79, 171, 179-180, 182; ור' Meyers 1970:24). פתחו הצר ומידותיו הקטנות של החדר התת-קרקעי וכן תכולתו — אדמה מעורבת בשברי עצמות אדם — מצביעים על כך שהוא נבנה לליקוט עצמות.⁶

בימי המשנה והתלמוד המשיכו יהודי הגליל באותן שיטות קבורה שהיו נהוגות בימי הבית השני: קבורה ראשונית — הנחת המת בכוך, במקמר או בארון; וקבורה משנית — ליקוט עצמות וקבורתן בשנית. מנהג הליקוט המשיך בקרב יהודי הגליל, כמו גם אצל יהודי דרום הארץ, לפחות עד המאה ה'ד' לסה"נ ואולי אף מאוחר יותר (וייס תשמ"ט: 128-131; על הליקוט והקבורה השנייה בכלל, ר' רחמני תשל"ט; רובין תשנ"ד, והפניות נוספות בהערות 4 ו-5 שם). עם זאת, השימוש בגלוסקמות לליקוט עצמות רווח בגליל עד למאה ה'ג' בלבד, כפי שמעיד הממצא שנתגלה ביותר מעשרים אתרי קבורה ברחבי הגליל.⁷ אם אכן שימשו כמה מארונות הקבורה שנתגלו באתר החפירה כגלוסקמות, הרי שיש להסתייע גם בכך כדי לתארך את הקמת המבנים לפרק זמן שאינו מאוחר למאה ה'ג' לסה"נ — תיארוך התואם גם את זמנו של רוב הממצא הקטן שנתגלה באתר.

שטרית' נתגלתה באחד הכוכים גלוסקמה מאבן גיר קשה — עדות לקבורה משנית. המאוזוליאום תוארך לסוף המאה הא' — ראשית המאה הב' לסה"נ (ויטו 1992: 571). המאוזוליאום בכביש 348 והמאוזוליאום ב'יד שטרית' נבנו כנראה במקומות מבודדים מחוץ לאזור הצפוף של בית הקברות היהודי. שלושת מבני הקבורה הם המפוארים ביותר שנתגלו עד כה בטבריה.

גם למבנה 'קבר בנות יעקב' בציפורי (אביגד תשל"ג) דמיון רב למאוזוליאום הנדונים כאן: מבנה מרובע המושתת על הסלע, חזית כניסה מפוארת וירידה ממפתן הכניסה אל חדר מרכזי המוקף בכוכים משלושה צדדים. גג המבנה בציפורי היה בנוי מקמרון חביתי עשוי אבני גזית, וכך יש לשחזר, לדעתנו, את המבנים בכביש 348 (ר' גם בכפר נחום — 151-150: Corbo 1977).

מן הכתובת על אבן המשקוף של מבנה הקבורה הדרומי, אנו למדים שהמבנה הוקם בסוף המאה הב' או בראשית המאה הג' לסה"נ על ידי משפחה יהודית, שמוצאה מן הדרום (דמתי, כרך זה; סטפנסקי, בדפוס). תאריך זה תואם את זמן הקמת המבנה, כפי שעולה מן הממצא. במקורות תלמודיים אחדים מופיע שמה של משפחה עשירה מטבריה — בר סילני — הקשורה לאמורא רבי חייא בר אבא, שחי ופעל בטבריה במחצית השנייה של המאה הג' לסה"נ (אליאב תשנ"ה: 59-60). הדמיון בשמות שילא/סילא ובר סילני, מצביע אולי על קרבה משפחתית של משפחת סילני לבעל אחוזת הקבר.

יש להניח, שגם המבנה הצפוני שימש לקבורה של יהודים. בתקופה זו היתה טבריה מרכז רוחני וכלכלי ליהודי ארץ ישראל, ובמאה ה'ג' לסה"נ התיישבה בה גם ההנהגה היהודית, הרוחנית והפוליטית, הסנהדרין ובית הנשיאות.

רשימת לוקוסים

שטח	לוקוס	תיאור	ממצא	הערות
א	פני שטח		סל 100 : מטבע	
א	01	אדמת מילוי בעובי 0.3 מ'	סל 101 : חרסים (התקופה הרומית המאוחרת), שברי טיח	
א	02	"	סל 102 : חרסים (התקופה הרומית המאוחרת), שברי טיח	
א	03	"	סל 106 : חרסים (התקופה הרומית המאוחרת), שבר זכוכית	
א	04	"	סל 103 : חרסים (התקופות הרומית המאוחרת, הביזאנטית, האסלמית הקדומה)	
א	05	אדמת מילוי בעובי 0.25 מ'	-	
א	06	"	-	
א	07	"	סל 108 : חרסים (התקופות הרומית המאוחרת, הביזאנטית)	
א	08	אדמת מילוי בעובי 0.55 מ'	-	
א	09	"	סל 107 : חרסים (התקופה הרומית המאוחרת)	
א	10	בור בדיקה לעומק 0.5 מ'	ממצא מודרני	
א	11	אדמת מילוי בעובי 0.2 מ'	-	
א	12	ארון קבורה	סל 110 : 1 חרס (התקופה הרומית המאוחרת)	
א	13	ארון קבורה	-	לוקוס חתום
א	14	ארון קבורה	-	לוקוס חתום
א	15	רצפת אבן	חרסים (התקופה הרומית המאוחרת)	
א	16	שרידי קבר מטויח	סל 112 : חרסים (התקופה הרומית המאוחרת)	
א	17	חדר ליקוט עצמות	סל 114 : חרסים (התקופה הרומית המאוחרת)	לוקוס חתום
א	18	תשתית לריצוף במעבר ללוקוס 17	סל 111 : חרסים (התקופה הרומית המאוחרת)	לוקוס חתום
א	19	בדיקה מתחת לאבן ריצוף	-	
א	20	"	סל 115 : חרסים (התקופה הרומית המאוחרת)	לוקוס חתום
א	21	"	סל 116 : חרסים (התקופה הרומית המאוחרת)	לוקוס חתום
ב	25	אדמת מילוי במרכז המבנה	פריטים אדריכליים ;	
			סל 123 : חרסים (התקופה הרומית המאוחרת)	
ב	26	אדמת מילוי ליד קיר החזית	סל 124 : חרסים (התקופה הרומית המאוחרת)	
ב	27	אדמת מילוי, ליד האגף המערבי	סל 125 : חרסים (התקופה הרומית המאוחרת)	
ב	28	תא קבורה (?)	-	
ב	29	תא קבורה	סל 134 : חרסים (התקופה הרומית המאוחרת)	
ב	30	תא קבורה	סל 135 : חרסים (התקופה הרומית המאוחרת)	
ב	31	תא קבורה	סל 131 : סיר בישול שלם	
			סל 132 : שני סירי בישול שלמים	
			סל 136 : חרסים (התקופה הרומית המאוחרת)	

הערות

1 'איסטרוך': 'המוציא עצמות בקבר... מצאן בכוך או באיסטרוך לא יזום ממקומן...' (משנה שמחות יג, ו), או 'איסטרוך', כפי שמציע פטריך (תשנ"ד:199). אף שמקובל בספרות המחקר להשתמש במונח 'מאספה' לחדר או לבור לליקוט עצמות (ובלועזית repository), ראוי לזכור שמונח זה אינו מופיע במקורות היהודיים והוא שאוב מן הביטוי המקראי 'אסף אל אבותיו', הקשור, כנראה, לשלב הקבורה הראשוני ולא לשלב הליקוט המשני (ברקאי תשנ"ד:111-112).

7 בין השאר, נתגלו גלוסקמות באתרים נבחרים אלה: בגליל התחתון – תל עפרת, התקופה הרומית המאוחרת (פלג תש"ן:93, 98), סוף המאה הא' – ראשית המאה הב' לסה"נ (Rahmani 1994:263, No. 895); טבעון, רח' החורש, סוף המאה הא' – ראשית המאה הב' לסה"נ (Viito 1972; Rahmani 1994:172, Nos. 422-425; 182, Nos. 471, 472), ורח' השקדים, התקופה הרומית (פייג תשנ"ז:64*); אעבלין, המאות הא'-הג' לסה"נ (פייג תשמ"ה [א]); כבול, המאה הא' לסה"נ (ח"א תשל"ב); בית שערים (הבאת נפטרים מן הגולה?), התקופה הרומית המאוחרת (מזר תשי"ח:100, 152; אביגד תשל"ב:136); גניגר, המאות הא'-הב' לסה"נ (אושרי ונג'אר תשנ"ו:46); גבת, המאה הג' לסה"נ (וייס תשמ"ט:136, הערה 19); נצרת, המאות הב'-הג' לסה"נ (פייג תש"ן:72; Rahmani 1994:231-232, Nos. 754-756); כפר כנא, המאות הא'-הב' לסה"נ (אבו עוקסה ונג'אר תשנ"ו); יעד, התאריך המדויק אינו ידוע (פייג תשמ"ה [ב]), המאות הב'-הג' לסה"נ (Rahmani 1994:260, No. 873); חטין סוף המאה הא' – ראשית המאה הב' לסה"נ (גלוסקמת חרס שנתגלתה על ידי המחקר לאחר שוד מערת קבורה; Rahmani 1994:258, No. 866); חוקוק, סוף המאה הא' לסה"נ (Ravani and Kahane 1961:123, 131-133, 143); סוף המאה הא' – ראשית המאה הב' לסה"נ (Rahmani 1994:116, No. 158); טבריה, 'יד שטרית', סוף המאה הא' לסה"נ – ראשית המאה הב' לסה"נ (ויטו תשנ"ב:753; Rahmani 1994:231, No. 753).

בגליל העליון – סג'ור, המאות הב'-הג' לסה"נ (Braun, Dauphin and Hadas 1994:106); המאה הב' לסה"נ (Rahmani 1994:257, No. 864); נחל גוש חלב, התאריך המדויק אינו ידוע (אביעם תשמ"ו); כביש צפת – עין זיתים, התאריך המדויק אינו ידוע (ארכיון רשות העתיקות); מירון, התאריך המדויק אינו ידוע (דמתי תשנ"ב); חורבת יבנית, התאריך המדויק אינו ידוע (Rahmani 1994:218, Nos. 669, 670).

בגליל המערבי – ח' עוצה, המאות הב'-הג' לסה"נ (בן-תור תשכ"ו:23-24; 187; Rahmani 1994:121, No. 187).

1 החפירה, שנוהלה על ידי המחקר, נערכה מטעם רשות העתיקות (הרשאה A-2528/1996; סטפנסקי תשנ"ח) במימון חברת אהוד תייר בע"מ. סייעו ישראל וטקין, פבל גרטופסקי, יצחק סטרק, ואדים אסמן ודב פורוצקי (מדידות ושרטוט תוכניות החפירה), חגית טחן (שרטוט מפת הסביבה), סנדר מנדריאה (צילום), משה ביטון (מנהלה), גילה מדברי (ציור כלי חרס), אסתרלה עמר ולאה פורת (רפאות), דני שיאון (נומיסמטיקה), דוד אדן-בייביץ ודינה אבשלום-גורני (ייעוץ קיראמי), יוסי משה ויצחק תור (פיקוח בזמן גילוי האתר) ועמנואל דמתי (קריאת הכתובת היוונית). המפקח על פרויקט סלילת הכביש, המהנדס אלי כהן, וכן נציגי חברת 'מורד בע"מ', המהנדס ויקטור מלמד ומנהל העבודה יזהר מורד הגישו סיוע טכני במהלך החפירה.

2 'בוסתאן אל-קסיס' ו'בוסתאן אל-חנאנה' נזכרים בכתובת ערבית החקוקה בתבליט על לוח שיש, כחלקות הקדש חקלאיות שניתנו כוואקף לאתר המקודש 'סית סכינה' אשר בטבריה (Mayer 1932:39-42). הכתובת מתוארכת לסוף המאה הי"ג לסה"נ. מאיר טען שאין בהכרח קשר בין חלקות אלו לבין האתר 'חנאנה אל-קסיס' (Mayer 1932:41). אנו סבורים, עם זאת, שיש לזהות אתר זה, שנמצאו בו גם חרסים מן התקופות האסלאמית הקדומה והממלוכית, עם חלקת ההקדש 'בוסתאן אל-חנאנה' הנזכרת בסוף הכתובת; 'קרבת העיירה טבריה והימה שלה' הולם את מיקום האתר.

3 שיחין זוהתה לאחרונה על שלוחה הנמצאת צפונית-מערבית לציפורי (נ"צ 175/241; Strange, Groh and Longstaff 1994; 1995). בעקבות סקר שנערך באתר ובדיקות שנעשו על חרסים נבחרים מאתרים שונים הוצע שקבוצת כלי חרס, וביניהם קנקנים מטיפוס זה (איור 17:13) יוצרו בשיחין (Adan-Bayewitz and Perlman 1990:169; Adan-Bayewitz et al. 1995:187).

4 אני מודה לדני שיאון על זיהוי המטבע והגדרתו.

5 ברור שבתיארוך "... מאות הז-ז' לספה"נ..." (רבני תש"ז:28), נפלה טעות דפוס. על פי רישומי בתיק 25/1951, השמור בארכיון רשות העתיקות, סבר רבני שהקבר הוא מן "התקופה הביזנטית הקדומה", ומכאן נראה שהתכוון לתקופה קדומה קצת יותר למאות הו-הז'. עם זאת, מתוך רישומי בתיק אחר (15/1951) ניכר שהחופר התלבט בתיארוך, והעלה את האפשרות שזמנו של המאוזוליאום הוא מן המאה הג' לסה"נ.

6 תכולת החדר בעת חשיפתו – עפר מעורב בשברי עצמות – אינה בהכרח התכולה המקורית. אבן הסגירה היתה מונחת במקומה וחתמה את החדר התת-קרקעי מלמעלה, אך ייתכן שבמהלך שוד האתר נפתח החדר ותכולתו המקורית נפגעה (הכניסה לחדר קשה, אך אפשרית לאדם קטן). אפשר, שהכניו התלמודי המתאים לחדר ליקוט עצמות מעין זה הוא

הפניות

אביעם מ' תשמ"ו. גוש חלב. חדשות ארכיאולוגיות פח:2. אבישר ע' תשל"ג. ספר טבריה, עיר כינרות ויישובה בראי הדורות. ירושלים.

אושרי א' ונג'אר נ' תשנ"ו. גניגר. חדשות ארכיאולוגיות קד:47-46.

אבו עוקסה ה' ונג'אר נ' תשנ"ו. כפר כנא (ב). חדשות ארכיאולוגיות קד:43-44.

אביגד נ' תשל"ב. בית שערים ג. ירושלים.

אביגד נ' תשל"ג. 'קבר בנות יעקב' שליד צפורי. ארץ-ישראל יא:41-44.

מזר ב' תש"ב. עונת חפירות רביעית בבית שערים. ידיעות ט: 20-5.

מזר ב' תשי"ח. בית שערים א. ירושלים.

סטפנסקי י' תשנ"ח. טבריה. חדשות ארכיאולוגיות קח: 24-25.

סטפנסקי י', בדפוס. הכתובת 'יוסף בן אלעזר בן שילא איש חורשה' מטבריה: עדות ארכיאולוגית נדירה למעבר יהודים מיהודה לגליל לאחר מלחמת ברכוכבא. מחקרי יהודה ושומרון: דברי הכנסת השיעי (תשנ"ט), קדומים-אריאל (י' אשל, עורך).

פטרין י' תשנ"ד. קבורה ראשונה על פי מקורות חז"ל – לביאורם של מונחים. קברים ונוהגי קבורה (א' זינגר, עורך). ירושלים. עמ' 190-211.

פייג נ' תשמ"ה (א). אעבלין. חדשות ארכיאולוגיות פו: 12.

פייג נ' תשמ"ה (ב). יעד. חדשות ארכיאולוגיות פו: 15.

פייג נ' תש"ן. מערות קבורה בנצרת. עתיקות י: 67-79.

פייג נ' תשנ"ז. מערת קבורה בטבעון. עתיקות 30: 61*-65.

פלג מ' תש"ן. חפירה בחורבת עפרת (ח' אטייבה). עתיקות י: 91-99.

צפריר י'. תשמ"ה. ארץ ישראל מחורבן בית שני ועד הכיבוש המוסלמי, כרך שני: הממצא הארכיאולוגי והאמנותי. ירושלים.

קפלן י' תשכ"ז. המאוזוליאום בכפר גלעדי. ארץ-ישראל ח: 104-113.

רבינ' ב' תשי"ז. טבריה. עלון אגף העתיקות של מדינת ישראל ה-27: 28.

רובין נ' תשנ"ד. הקבורה השנייה בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד: הצעה למודל שיטתי לקשר שבין המבנה החברתי לדרכי הטיפול במת. קברים ונוהגי קבורה (א' זינגר, עורך). ירושלים. עמ' 248-269.

רחמני ל"י תשל"ט. גלוסקמות וליקוט עצמות בשלהי תקופת בית שני. קדמוניות 44: 102-112.

שפירא י' תשי"ז. חמי טבריה. עלון אגף העתיקות של מדינת ישראל ה-28: 29.

- Adan-Bayewitz D. 1993. *Common Pottery in Roman Galilee: A Study of Local Trade*. Ramat Gan.
- Adan-Bayewitz D. and Perlman I. 1990. The Local Trade of Sepphoris in the Roman Period. *IEJ* 40:153-172.
- Adan-Bayewitz D. et al. 1995. The Evidence from Neutron Activation Analysis. *IEJ* 45:180-187.
- BMC Alex.: R.S. Poole. *Catalogue of the Greek Coins of Galatia, Cappadocia, and Syria*. London 1892.
- Braun E., Dauphin C. and Hadas G. 1994. A Rock-Cut Tomb at Sajur. *Atiqot* 25:103-115.
- Corbo V.C. 1977. Il Mausoleo Di Cafarnao. *LA* 27: 145-155.
- Diez Fernandez F. 1983. *Ceramica Commun Romana de la Galilea*. Madrid.
- Hayes J.W. 1972. *Late Roman Pottery*. London.
- Johnson B.L. 1988. The Pottery. In G.D. Weinberg ed. *Excavations at Jalame: Site of a Glass Factory in Late Roman Palestine*. Columbia. Pp. 137-226.

- אלן צ' ודמתי ע' תשמ"ח. מרות – הכפר היהודי הקדום. תל אביב.
- אליאב י' תשנ"ה. אתרים, מוסדות וחיי יום-יום בטבריה בתקופת המשנה והתלמוד (מטוב טבריה 10). ירושלים.
- ביגר ג' ושילר א' (עורכים) תשמ"ח. טבריה וסביבתה (אריאל 54-53). ירושלים.
- ברקאי ג' תשנ"ד. קברים וקבורה ביהודה בתקופת המקרא. קברים ונוהגי קבורה (א' זינגר, עורך). ירושלים. עמ' 164-96.
- בן-תור א' תשכ"ו. החפירות בחורבת עוצה. עתיקות ג: 1-24.
- די סגני ל' תשמ"ח. כתובות טבריה. טבריה – מייסודה עד הכיבוש המוסלמי (עידן 11; י' הירשפלד, עורך). ירושלים. עמ' 70-95.
- דמתי ע' תשנ"ב. מירון. חדשות ארכיאולוגיות צז: 14.
- דמתי ע', כרך זה. כתובת יוונית ממאוזוליאום בטבריה. הירשפלד י' ורייך ר' תשמ"ח. תוכנית העיר של טבריה בתקופה הרומית-ביזנטית. טבריה – מייסודה עד הכיבוש המוסלמי (עידן 11; י' הירשפלד, עורך). ירושלים. עמ' 111-118.
- הירשפלד י' תשנ"ו. טבריה. חדשות ארכיאולוגיות קד: 32-38.
- ויטו פ' 1992. טבריה, קברים. האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל ב: 570-571.
- ויטו פ' ואדלשטיין ג' תשל"ד. המאוזוליאום בגוש חלב. קדמוניות ז: 49-55.
- וייס ז' תשמ"ט. בית הקברות היהודי בגליל בתקופת המשנה והתלמוד: ניתוח ארכיטקטוני בסיוע מקורות תלמודיים. עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית. ירושלים.
- וייס ז' תשנ"ד. מיקום בתי הקברות היהודיים בגליל בתקופת המשנה והתלמוד. קברים ונוהגי קבורה (א' זינגר, עורך). ירושלים. עמ' 230-240.
- ח"א תשל"ב. הגליל המערבי. חדשות ארכיאולוגיות מ: 3.
- ח"א תשל"ז. גבת. חדשות ארכיאולוגיות סא-סב: 11-12.
- לנדאו ג' תשכ"ח. מקומה של טבריה. כל ארץ נפתלי (ח"ז הירשברג, עורך). ירושלים. עמ' 170-179.
- Loffreda S. 1974. *Cafarnao II: La Ceramica*. Jerusalem.
- Mayer L.A. 1932. *Satura Epigraphica Arabica*. *QDAP* 1:37-43.
- Meyers E.M. 1970. Secondary Burials in Palestine. *BA* 33:2-29.
- Meyers E.M., Kraabel A.T. and Strange J.F. 1976. *Ancient Synagogue Excavations at Khirbet Shema', Upper Galilee, Israel, 1970-1972* (AASOR 42). Durham.
- Meyers E.M., Meyers C. and Strange J.F. 1990. *Excavations at the Ancient Synagogue of Gush Halav* (Meiron Excavation Project V). Winona Lake.
- Meyers E.M., Strange J.F. and Meyers C. 1981. *Excavations at Ancient Meiron, Upper Galilee, Israel, 1971-1972, 1974-1975, 1977*. Cambridge, Mass.
- Rahmani L.Y. 1994. *A Catalogue of Jewish Ossuaries in the Collections of the State of Israel*. Jerusalem.

Ravani B. and Kahane P.P. 1961. Rock-Cut Tombs at Huqoq. *'Atiqot (ES)* 3:121-147.

Strange J., Groh D.E. and Longstaff T.R.W. 1994. Excavations at Sepphoris: The Location and Identification of Shikhin, I. *IEJ* 44:216-227.

Strange J., Groh D.E. and Longstaff T.R.W. 1995. Excavations at Sepphoris: The Location and Identification of Shikhin, II. *IEJ* 45:171-187.

Vitto F. 1972. Kiryat Tiv'on. *RB* 79:574-576.

כתובת יוונית ממאוזוליאום בטבריה

עמנואל דמתי

נחקקה בצורה לא שלמה. בסוף הכתובת יש עיטור גס של עלה קיסוס קטן עם פטוטרת הנוטה לשמאל. עיטור זה נפוץ על כתובות קבורה (השווה: שובה וליפשיץ תשכ"ז: לוחות 5:6, 7:1; Frey 1952). הכתובת מנציחה את שמו של בונה המאוזוליאום ואת כפר המוצא של משפחתו. המספר הרב של כוכי הקבורה והכתובת על אבן המשקוף מעידים שהמאוזוליאום שימש כאחוזת קבר משפחתית.

השם Ἰώσηπος או Ἰώσηφος (שורה 1) — יוסף (Frey 1952:880, 1368, 1485; Schalit 1968:68) — נפוץ יותר בצורה זו בסוף ימי הבית השני, בעוד שבימי המשנה והתלמוד נשתרשו הצורות הקצרות יותר Ἰωσή , Ἰωσήφ (Frey 1952: Nos. 908, 925). שובה וליפשיץ תשכ"ז: מס' 19, 23, 26, 32, 33, 41, 43, 44, 178).

שם האב Ἐλεάζαρος (שורות 1-2) — אלעזר (Frey 1952:1387, 1466, 1473, 1531; Schalit 1968:42) — נכתב בכתיב מלא, אולם גם הוא קוצר במאות הג'-הד' לשה"נ לצורות Ἐλάζαρος ו- Ἐλάζαρ (שובה וליפשיץ תשכ"ז: מס' 177).

שם הסב Κείλας (שורה 2) שילא, נכתב בכתיב פונטי ונוספה לו האות E, החסרה בכתיב יוסף בן

בתוך המאוזוליאום הדרומי שנחשף בטבריה (סטפנסקי, כרך זה), נתגלתה אבן משקוף עשויה בזלת (1.16×0.37 מ', 0.27 מ' עובי). האבן נמצאה קרוב לפתח, אך לא באתרה. על האבן חקוקה כתובת יוונית (0.80×0.27 מ') בת שלוש שורות. הכתובת נתונה במסגרת מלבנית, העשויה שני פסים מקבילים חקוקים באבן (איור 1), וזו לשונה:

ἸΩΣΗΠΟΥ ΕΛΕΑ
 ΖΑΡΟΥ ΤΟΥ ΚΕΙΛΟΥ
 ΩΡΗΣΟΥ

ἸΩΣΗΠΟΥ ΕΛΕΑ	Ἰωσήπου Ἐλεα
ΖΑΡΟΥ ΤΟΥ ΚΕΙΛΟΥ	ζάρου Τοῦ Κείλου
ΩΡΗΣΟΥ	Ὠρήσου

(קבר) יוסף בן אלעזר בן שילא איש חורשה. הכתובת חקוקה בכתיב ברור. רוחב האותיות בשתי השורות העליונות הוא 3-8 ס"מ, וגובהן 5-7 ס"מ. בסוף השורה השנייה האותיות צפופות וצרות, כדי שלא לפצל את השם השלישי. בשורה השלישית האותיות גדולות יותר — רוחבן 3.5-11.0 ס"מ וגובהן 6-9 ס"מ. האות Ω מעוגלת יותר, והאות H

1. כתובת יוונית החקוקה על אבן משקוף.

משובשת, Ὀρῆσα, או מקוצרת, Πῆσα (Schalit 1968: 101), שהושלמה על ידי החוקרים ל- Ὀρῆσα (קליין תרצ"ט: 102) או Ὀρῆσα (Avi- 1976: 85). שם היישוב השתמר אצל פטולמאוס בצורה מדויקת יותר — Caphar Orsa — כפר חורשה (Tsafirir, Di Segni and Green 1994: 98). ההתייחסות הדרומית של המשפחה מעידה על מעבר של משפחות יהודיות מן 'הדרום' למרכז היהודי הגדול בטבריה. יש לשער שהמעבר לצפון התרחש בעיקר לאחר מרד בר-כוכבא וחורבן רוב היישוב היהודי בדרום. אם אכן חורשה היא כפר המוצא של שילא אבי המשפחה, נמצא שבדור השלישי עדיין מצוינת התייחסות המשפחה לדרום, למרות שכבר התבססה בטבריה והישגיה הכלכליים איפשרו לה להקים מאוזוליאום מפואר. לאור השיקולים האפיגרפיים וההיסטוריים האמורים לעיל, יש לייחס את הכתובת לסוף המאה הב' - ראשית המאה הג' לסה"נ.

מתתיהו. נראה שהשם חדר אל האונומסטיקון היהודי ממקור ארמי-בבלי. יוסף בן מתתיהו מזכיר ארבע דמויות היסטוריות בשם Cίλας (Schalit 1968: 112) בפרק הזמן שבין ימי פומפיוס ועד למרד הקנאים: מפקדו היהודי של מבצר ליסיאס בסוריה (קדמוניות יד, 40); חברו של אגריפס הא' (קדמוניות יח, 204; יט, 299, 317, 320-322, 353); אדם בבלי שערק מצבא אגריפס הב' ועבר אל צבא המורדים (מלחמות היהודים ב, יט, ב; ג, ב, א-ב); מפקד טבריה בזמן המרד אשר מונה על ידי יוסף עצמו (חיי יוסף יז; נג). שם זה מופיע פעמים רבות הן בתלמוד הירושלמי הן בתלמוד הבבלי (קוטובסקי תשמ"ג: 1546-1547; קוטובסקי תשמ"ה: 644-645).

השם Ὀρῆσα (שורה 3) — חורשה — הוא שם כפר המוצא של המשפחה. היישוב 'חורשה' נמצא ב'דרום', ובגלל ריחוקו מטבריה יש בכך עניין מיוחד. יישוב זה נזכר אצל יוסף בן מתתיהו בגרסה

הפניות

קליין ש' תרצ"ט. ארץ יהודה. תל אביב.
קוטובסקי ב' תשמ"ג. אוצר השמות לתלמוד הבבלי ה. ירושלים.
קוטובסקי מ' תשמ"ה. אוצר לשון תלמוד ירושלמי: אוצר השמות. ירושלים.
שובה מ' וליפשיץ ב' תשכ"ז. בית שערים ב. ירושלים.

Avi-Yonah M. 1976. *Gazetteer of Roman Palestine* (Qedem 5). Jerusalem.
Frey J.B. 1952. *Corpus Inscriptionum Iudaicarum* II. Rome.

יוסף בן מתתיהו. חיי יוסף (תרגום מ' שטיין). תל אביב תשי"ט.
יוסף בן מתתיהו. תולדות מלחמת היהודים עם הרומאים (תרגום י"נ שמחוני). תל אביב תשי"ט.
סטפנסקי י', כרך זה. שני מאוזוליאוא בגבול בית הקברות של טבריה מן התקופה הרומית.

Schalit A. 1968. *A Complete Concordance to Flavius Josephus*. Leiden.
Tsafirir Y., Di Segni L. and Green J. 1994. *Tabula Imperii Romani: Judaea, Palestina*. Jerusalem.